

taal

TAAL

OVER DE FRIESE TAAL EN CULTUUR

fan

VAN

it

HET

hert

HART

*Niet in mijn dorpen en mijn elf steden
niet in mijn meren en mijn heerlijkheden
ben ik het meest mijzelf
maar in mijn taal:
het instrument waardoor ik ademhaal*

Gedicht van Ed. Hoornik

Colofon

Het boekje 'Taal van het hart' verschijnt in het Nederlands, Fries, Engels en Duits. De uitgave is mogelijk gemaakt met steun van de provincie Fryslân en het Europees Bureau voor Taalminderheden.

Tekst	Helma Erkelens
Eindredactie	Ingrid Wagenaar
Uitgever	Provincie Fryslân
Vormgeving	BW H Ontwerpers, Leeuwarden/Ljouwert
Opmaak	Afûk, Daam de Vries

Verantwoording foto's c.q. afbeeldingen

Afbeelding voorzijde: Boele Bregman (1918-1980),

Zelfportret met naakt (1958), olieverf op doek.

Foto's: Fries landschap: Ep van Hijum, Fibula: archief Fries Museum, Leaver dea as slaaf: Het Hoge Noorden, Gysbert Japicx: archief Gysbert Japicxhûs te Bolsward/Boalsert, Hansje Brinker: archief Tryater, Tsjêbbe Hettinga: Het Hoge Noorden, Ferwert: archief Leeuwarder Courant, Tomke: Het Hoge Noorden, schoollokaal: Het Hoge Noorden, dokter: Het Hoge Noorden, Omrop Fryslân: archief Omrop Fryslân, Iepenloftspul: Het Hoge Noorden, tegelbrug: Het Hoge Noorden, Tresoar: archief Tresoar, Orfeo Aqua: Het Hoge Noorden, lessituatie: Het Hoge Noorden.

Illustraties: Gerrit Benner: Paardjes, Boom (verso). Olieverf op paneel, AFI collectie, taalkaartje uit Nij yn Fryslân (Afûk), advertentie: Leeuwarder Courant 2004.

Eerste druk 2004

Taal van het hart

Inhoud

- 6** Inleiding
- 8** Een rijk verleden
- 13** Emancipatie
- 16** Europese taal
- 19** Fries is een taal
- 22** Hoeder van het Fries
- 25** Fries bij de overheid
- 28** Fries op school
- 32** Fries op het werk
- 34** Fries in de media
- 36** Fries in de cultuur
- 40** Fries in de sport
- 41** Fries en de wetenschap
- 43** Fries over de grens
- 46** Voel je thuis in Fryslân

Inleiding

6

Bijzonder en gewoon

De grootste provincie van Nederland (het water meegerekend) met de meeste dorpen en de langste mensen. Een land van ruimte, wijde vergezichten, bollende zeilen en stokoude kerkjes op hoge terpen. Maar ook kantoortorens, industrieterreinen en nieuwbouwwijken aan de horizon... Fryslân is bijzonder én gewoon. Wat Fryslân echt onderscheidt van de rest van Nederland is de eigen taal en cultuur: het Fries. En daar zijn de Friezen trots op. Ook de importfriezen. Vrijwel alle 642.000 inwoners (januari 2004) verstaan de taal en een ruime meerderheid spreekt Fries - naast het Nederlands. Dat betekent dat je het Fries overal tegenkomt en kunt gebruiken. Bij de bakker, in de supermarkt, in de bibliotheek, bij de dokter, op school, op de klaverjasclub, op de sportvelden, op plaatsnaamborden, in de media, in het theater en op het werk.

Voor de Friezen is tweetaligheid heel gewoon. Die eigen taal maakt dat veel Nederlanders Fryslân beschouwen als een stukje buitenland in eigen land. Men vindt het speciaal en ook wel wat exotisch. Wanneer je echter naar Europa kijkt is meertaligheid eerder regel dan uitzondering. België heeft het Vlaams en het Waals, Spanje heeft het Catalaans, Baskisch en Spaans, en Groot-Brittannië kent naast het Engels het Welsh, Schots en Gaelic. En zo zijn er nog tal van voorbeelden te noemen.

Friezen hebben een eigen mentaliteit. Nuchter, maar vol emoties. Ze zijn wars van vleierij, opschepperij en onoprechtheid, en bovengemiddeld doordrongen van het besef dat alle mensen gelijk zijn. Stug? Wetenschappelijk onderzocht is het niet, maar misschien wonen er in Fryslân relatief meer mensen van weinig woorden - als het gaat om het Nederlands.

En dat is niet zo vreemd. De eerste taal die je leerde als kind is de taal waarin je je het beste kunt uitdrukken. Het is de taal waarin je je emoties verwoordt. En dus de taal die je de rijkste woordenschat biedt.

Friese klanken zijn even wennen wanneer de autoradio bij het binnenrijden van de provincie omschakelt op Omrop Fryslân. Voor de "ééntalige Nederlanders" van buiten Fryslân is dat soms verwarrend: een weg is

een wei, een glas karnemelk is sùpe, koeien zijn kij en heal betekent half. Even wennen is ook de Friestalige bewegwijzering met daarop niet meer het Nederlandse Hardegarijp, maar Hurdegaryp en Reahûs in plaats van Roodhuis.

Wilt u meer weten over dat stukje buitenland in Nederland? Of bent u Fries en wilt u meer weten over de achtergrond van uw memmetaal? Lees dan dit boekje. ‘De taal fan it hert’ geeft informatie over de wortels van de Friese taal en cultuur en haar plaats in de samenleving van vandaag de dag.

Friese woorden

Fryslân [frislɔ:n]	Friesland
it Frysk [ɛtfrisk]	het Fries
wei [vaɪ]	weg
sùpe [supə]	karnemelk
kij [kɛj]	koeien
heal [hɪ.əl]	half
Reahûs [rɪ.əhu:s]	Roodhuis
Hurdegaryp [hødəgərip]	Hardegarijp

De invloeden van de Friese taal op het Nederlands zijn gering. Bekend zijn enkele woorden uit de sport: skûtsjesilen en klunen.

Skûtsjesilen [skutsjəsɪlən]	zeilen met legendarische Friese zeilvrachtschepen
Klunen [klünən]	met ondergebonden schaatsen een stuk land oversteken

Een rijk verleden

8 Het Fries kan bogen op een lange traditie. De ontwikkeling van de taal en cultuur wordt gekenmerkt door stimulansen en stagnatie, door hoogtijdagen en verval. Bepalende factoren waren vaak “de heersende macht” en de aanwezigheid van “grote voorbeelden”.

Taal van de macht

Fryslân was al ruim voor de jaartelling bevolkt. De Romeinen noemden de Germaanse stammen die hier woonden “Frisii”. Na de Romeinse tijd ontstond er een Fries koninkrijk dat ver buiten de grenzen van het huidige Fryslân reikte. Het strekte zich uit langs de kuststroken van de Lage Landen, van Noord-Duitsland tot Vlaanderen. Gezien het grote aantal Friese koopmanschepen werd de Noordzee zelfs “Mare Frisicum” genoemd. Het Fries was de taal van het bestuur en de Friese cultuur bloeide. De taal die men sprak was het Oudfries.

Koninklijke gouden fibula (mantelspeld) uit het begin van de zevende eeuw. De voetplaat met geometrische diermotieven werd in 1953 bij het aanleggen van drainage op de terp Tjitsma te Wijnaldum gevonden. In de loop der jaren werden ook de fragmenten van de kopplaten teruggevonden. Op de ‘brug’ die beide delen verbindt, moet oorspronkelijk een sierschijf gezeten hebben. Dat onderdeel is helaas (nog?) niet teruggevonden. De fibula is bijna 17 cm lang en kan in het Fries Museum te Leeuwarden bewonderd worden.

De Friese kinderboekenschrijver en gids-verhalenverteller Mindert Wijnstra in actie op het Rode Klif te Gaasterland in 2000.

In de latere Middeleeuwen was Fryslân een uithoek van het Karolingische Rijk. De macht van de keizer werd hier nauwelijks gevoeld. In 1165 verdeelde hij Fryslân tussen de bisschop van Utrecht en de graaf van Holland. Geen van deze landsheren kon zijn gezag blijvend vestigen. In 1233 kwam de Hollandse graaf voor het laatst naar Fryslân om er effectief zijn landsheerlijke rechten uit te oefenen. De bisschop had er al eerder de brui aan gegeven. Daarmee brak de tijd van de “Fryske Frijheid” aan. Fryslân bestuurdde zichzelf, al bleef het tot het Karolingische Rijk behoren. In 1345 probeerde Willem IV, graaf van Holland en Zeeland, opnieuw zijn gezag af te dwingen. Hij stak met zijn manschappen het IJsselmeer over. De overlevering verhaalt van een bloedige strijd bij Warns, waarin de graaf sneuvelde. Fryslân bleef Fries. De steen op het Reaklif met de spreuk “Leaver dea as slaaf” (Liever dood dan slaaf) herinnert nog aan deze slag. De taal van bestuur en rechtspraak bleef Fries. Veel geschreven materiaal uit die tijd is bewaard gebleven.

In de periode van de “Fryske Frijheid” kende Fryslân geen sterk centraal gezag. Desondanks bloeide de economie door intensieve handel met de

10

landen aan de Oostzee, tot Rusland aan toe. De Friese Elf Steden danken hun glorie aan het verval van het Hanzeverband met Duitse steden als Lübeck en Wismar. Het was een tijd vol voorspoed, totdat rond 1400 partijtwesten uitbraken. In deze strijd tussen de zogeheten Schieringers en Vetkopers werd uiteindelijk de hulp ingeroepen van Albrecht, hertog van Saksen. In 1498 nam hij de macht in Fryslân over. Daarmee kwam een eind aan de interne oorlog én aan de Fryske Frijheid.

Albrecht van Saksen stelde veel bestuurders aan van buiten Fryslân. Mede daardoor verdween het Oudfries geleidelijk als belangrijkste taal. Tot omstreeks 1530 werden officiële documenten in het Fries geschreven. Ondertussen won ook het Nederlands steeds meer terrein.

Taal van het volk

In 1514 verkocht Albrecht van Saksen Fryslân aan Karel V. In 1579 ontrokken de Nederlanden zich inclusief Fryslân aan het gezag van zijn zoon Philips II en vanaf dat moment was men onder de naam Zeven Provinciën politiek zelfstandig. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog was Fryslân een machtig bondgenoot binnen de Zeven Provinciën. Ook in die tijd was het al zo dat geld macht betekende. Fryslân was zeer kapitaalkrachtig en droeg financieel fors bij aan de strijd tegen de Spanjaarden.

In de 16e en 17e eeuw kwam de macht binnen Fryslân weer in overwegend Friese handen. Bestuur, rechterlijke macht, scholen en kerken gebruikten intussen het Nederlands als schrijftaal. Het Fries werd de spreektaal van het “gewone volk”. Door dat beperkte gebruik en door de vele contacten met het Nederlands verwaterde de taal.

Burgemeesterszoon en schoolmeester Gysbert Japicx (1603-1666) uit Bolsward gaf het Fries weer een plaats in de cultuur met een hoofdletter C. Door zijn belangwekkend oeuvre wordt hij gezien als grondlegger van de Friese literatuur.

De Romantiek

In 1815 - toen Napoleon definitief was verslagen - ontstonden de Europese staten zoals we die nu kennen. Volkeren werden zich bewust van de eigen wortels. Uit het besef van een gemeenschappelijk verleden

Burgemeesterszoon en schoolmeester Gysbert Japicx (1603-1666) uit Bolsward gaf het Fries weer een plaats in de cultuur met een hoofdletter C. In zijn eigen tijd werd hij al gewaardeerd om zijn klassieke kwaliteiten, iemand die volgens de regels van de kunst Fries schreef. Bovendien wist hij taal en muziek harmonieus te verbinden. Vondel, Huygens en vele andere dichters van zijn tijd, alsmede de klassieken, dienden hem vaak tot uitgangspunt. Lokale bijzonderheden zorgden voor verlevendiging. Zijn Friese werk is in 1663 verzameld in de bundel *Friesche Rymlerye*. In 2003 vierde Fryslân uitgebreid Gysberts geboortjaar met diverse muzikale en literaire activiteiten.

groeide het nationaal bewustzijn. Taal werd gezien als de adem van de nationale ziel. Overal nam de belangstelling toe voor de eigen volksaard, de eigen taal, geschiedenis, folklore en literatuur. Deze periode, de Romantiek, betekende een enorme stimulans voor de Friese taal en cultuur. Maar van een officiële erkenning was vooralsnog geen sprake.

Fryslân was in de 19e eeuw een provincie van Nederland met het Nederlands als enige officiële voertaal. Het Fries was iets voor thuis. Scholen werden aangeraden om dat boerse Fries niet te gedogen. Geïnspireerd door de Romantiek ontstond een Friese taalbeweging die de teloorgang wilde stoppen en naar erkenning zocht. Nieuwe Friese schrijvers kwamen op, zoals de gebroeders Halbertsma: Joost Hiddes (1789-1869), Tsjalling (1792-1852) en Eeltsje (1797-1858) stimuleerden de Friese bevolking om in de eigen taal te lezen en te zingen. Hun verzameling van Friese verhalen, liederen en gedichten zijn nog steeds populair. En de Halbertsma's waren niet de enige. Tal van anderen gingen publiceren in het Fries.

Obe Postma (1868-1963) uit Cornwerd wordt nog steeds beschouwd als de belangrijkste Friese dichter sinds Gysbert Japicx. Zijn gedichten over zijn liefde voor het Friese platteland hebben een universele kwaliteit. Mede door publicaties van deze schrijvers en door het eerste Friese Woordenboek ontstond er gaandeweg meer eenheid in de schrijfwijze van het Fries.

Het Fries dat na 1800 wordt geschreven en gesproken heet het Nieuwfries.

Emancipatie

13

De twintigste eeuw is de tijd van de grote emancipatiebewegingen, van groepen die streven naar een verbetering van hun positie. Domeinen van de samenleving waren niet meer uitsluitend gereserveerd voor de hogere klassen, mannen, vrouwen of enkeltalige Nederlanders uit het verstedelijkte westen. Sprekers van minderheidstalen organiseerden zich om hun taal te behouden en te ontwikkelen, met als doel officiële erkenning van hun taal. Door het groeiend zelfbewustzijn in brede lagen van de Friese samenleving drong het Fries steeds meer door in het onderwijs, de kunst en cultuur, de wetenschap, bij de overheid en in de religie. En dat leidde tot tal van initiatieven en instellingen die nog steeds belangrijk zijn voor de Friese taal en cultuur.

In de 19e en 20e eeuw werden er verschillende genootschappen opgericht. In 1827 het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde en in 1844 het Selskip foar Fryske Tael en Skriftekennisse (Ald Selskip). Daarnaast werden er in 1908 en 1917 genootschappen met een christelijke identiteit opgericht; het Kristlik Frysk Selskip en het Roomsk Frysk Boun. De laatste hief zich in 1997 op. Een groep Friezen die zich stoorde aan het conservatisme van het Ald Selskip begon in 1915 de Jongfryske Mienskip, dat zich rechtstreeks richtte op de taal van overheid en rechtspraak.

In 1907 werd een eerste poging gedaan het Fries tijdens een Statenvergadering te gebruiken. In dat jaar kwam het provinciaal bestuur voor het eerst met een subsidie voor het Fries op school, maar de lessen mochten alleen na schooltijd worden gegeven. Honderden Friezen voerden jarenlang actie en in 1937 kreeg het Fries een bescheiden plek in het taalonderwijs op de lagere school, zij het facultatief. In 1915 werd voor het eerst een Friestalige kerkdienst gehouden, in 1943 gevolgd door de eerste Friese bijbelvertaling. Het amateurtoneel bloeide al jaren binnen en buiten Fryslân, met oorspronkelijk Friese en vertaalde toneelstukken. Friese liederen werden gecomponeerd en gezongen door de vele Friese zangkoren.

Gezelschappen als de Jongfryske Mienskip en een tijdschrift zoals De Tsjerne (1946) stimuleerden de literatuur. In 1928 werd de Afûk (Algemiene Fryske ûnderjocht kommisje) opgericht met als doel het

organiseren van cursussen Fries voor volwassenen en het ontwikkelen van Friestalig lesmateriaal voor kinderen. Er kwam een instituut voor wetenschappelijk onderzoek naar de Friese taal en cultuur: de Fryske Akademy (1938). De Akademy begon in haar oprichtingsjaar met de wetenschappelijke beschrijving van de woordenschat van het Nieuwfries. Een immens project, dat loopt tot in de 21e eeuw. In de jaren '40 - '50 verscheen al een beknopt Fries-Nederlands en een Nederlands-Fries woordenboek. En tenslotte: de Friese cultuur beperkte zich niet meer tot de taal en breidde zich uit naar de beeldende kunst. Het Fries Expressionisme, vertegenwoordigd door bijvoorbeeld kunstschilder Gerrit Benner, verwierf ook naam buiten de provincie.

Gerrit Benner (1897-1981) woonde en werkte in Leeuwarden, Amsterdam en Nijmirdum. Hij geldt als een van de belangrijkste neo-expressionistische landschapsschilders van Nederland. Hij ontving in 1955 de Verzetsprijs van de Stichting Kunstenaarsverzet 1942-1945, een 2e prijs op de Biënnale te Sao Paulo, de Guggenheimprice for the low Countries in 1958 en de International Hallmark Art Award New York. Werk van hem bevindt zich in vele openbare en particuliere collecties, waaronder: het Stedelijk Museum te Amsterdam, het Van Abbe Museum te Eindhoven, het Museum Twente te Enschede en het Fries Museum te Leeuwarden. Afgebeeld: Paardjes, Boom (verso). Ca. 1950, olieverf op paneel.

Tweede rijkstaal

De Friese beweging kreeg na 1945 verder gestalte. Er ontstonden allerlei groepen en organisaties gericht op het direct of indirect bevorderen van het Fries. Het streven in 1945 was een officiële status van het Fries in het openbare leven. Dit ging niet zonder slag of stoot. Dat taal een gevoelige kwestie is waarbij de emoties hoog kunnen oplopen, bewijst de naoorlogse geschiedenis. Het recht om zich ook bij de notaris, bij de burgerlijke stand, op school, in de provinciale staten en op andere plaatsen van het openbare leven te kunnen uiten in de eigen taal, moest worden bevochten.

Een belangrijke gebeurtenis in deze taalstrijd was Kneppelfreed. Op vrijdag (freed)¹⁶ november 1951 verscheen Fedde Schurer voor de rechtbank wegens het beledigen van de Heerenveense kantonrechter Wolthers. Schurer, journalist, politicus en dichter had in de Friese Koerier fel uitgehaald naar de rechter omdat deze tijdens een rechtszaak deed of hij het Fries niet verstond. Schurer lokte met zijn vlijmscherpe commentaar bewust een rechtszaak uit, met als doel een gerechtelijke uitspraak over de positie van het Fries. Nieuwsgierig naar de afloop, hadden belangstellenden zich verzameld voor het gerechtsgebouw. De politie raakte nerveus door deze aandacht en het kwam tot een vechtpartij, waarbij de agenten hun knuppels (“kneppels”) danig hanteerden. De Friese kwestie haalde de pers en kwam op de landelijke politieke agenda. Drie ministers togen hoogstpersoonlijk naar Fryslân en op aandringen van de Tweede Kamer werden er onderzoekscommissies ingesteld, één voor onderwijs en één voor justitie. Dat leidde ertoe dat het vanaf 1955 mogelijk werd het Fries als voertaal te gebruiken in het basisonderwijs. In 1956 kwam het recht om in de rechtszaal Fries te kunnen spreken.

Met het recht om Fries te spreken in de rechtszaal werd een positieve ontwikkeling in gang gezet. Het schriftelijk gebruik van het Fries in het rechtsverkeer is wettelijk vastgelegd in 1995. Sinds 1997 worden alle akten van de burgerlijke stand tweetalig opgesteld. Vanaf 2001 kunnen notariële akten van stichtingen en verenigingen ook in het Fries worden opgesteld én ingeschreven in de openbare registers. Daarmee is het Fries de tweede rijkstaal geworden.

Europese taal

16

Een belangrijke impuls voor het Fries is het Europees beleid op het gebied van regionale talen. In 1992 zag het Europees Handvest van Regionale en Minderheidstalen het licht, dat Nederland in 1996 ratificeerde. Dit Handvest gaat over het stimuleren van kleine en regionale talen in de sectoren onderwijs, justitie, openbaar bestuur, media, en cultuur; in het sociaal en economisch leven en in internationale contacten. Door het bekrachtigen van het Handvest heeft de Nederlandse overheid zich verplicht om allerlei maatregelen te nemen om het Fries te versterken, ook financieel. In 1998 trad het Handvest in werking.

Binnen de huidige lidstaten van de Europese Unie spreekt tien procent van de bevolking een minderheidstaal. Er is een Europees Bureau voor Kleine Talen (EBLUL), gevestigd in Brussel, dat zich inspant de positie van minderheidstalen binnen Europa te versterken. Zij brengt mensen met elkaar in contact, beheert een documentatiecentrum, organiseert studiereizen en geeft een nieuwsbrief uit. Daarnaast is er een Europees netwerk van minderheidstalen actief op het gebied van onderwijs, media en wetgeving.

Stimulans

De erkenning van het Fries in Nederland en in Europa betekent voor de Friese taal en cultuur een stimulans. Er is een groeiende markt voor Friestalige literatuur, muziek en theatervoorstellingen. In ieder literair genre verschijnen er jaarlijks boeken in het Fries. Een paar voorbeelden: Piter Terpstra (historische romans), Froukje Annema (psychologische romans), Sietse de Vries (misdAADromans), Hylkje Goinga (feministische verhalen), Douwe Kootstra (reisverhalen), Albertina Soepboer (poëzie) en Eppie Dam (jeugdliteratuur). Regelmatig worden Friese boeken in het Nederlands vertaald.

Friestalige bands als De Kast en Twarres waren en zijn ook buiten de provincie populair. Friese films zoals Nynke en De Dream, en de voorstellingen van het Friestalige theatergezelschap Tryater worden door een breed publiek bezocht, in Fryslân en Nederland.

In het seizoen 2003/2004 speelde Tryater de familievoorstelling *Hansje Brinker* (foto). Jaarlijks komen zo'n 60.000 mensen kijken naar de voorstellingen van Tryater, Fryslân's enige beroepstoneelgezelschap. Tryater brengt wereldrepertoire en oorspronkelijk werk voor volwassenen, jongeren en kinderen in het Fries. De voorstellingen, meer dan 700 per jaar, worden in de diverse theaterzalen, dorpshuizen, scholen, gymzalen, op locatie en in het eigen theatergebouw te Leeuwarden gegeven.

Friese woorden

Grutte Pier [grötəpi.ər]

Leaver dea as slaaf [ljɛvərdl.əðslɑ:f]

Wurdboek [vödbuk]

Jongfryske Mienskip [jonfriskəmi.ənskɪp]

Fryske Akademy [friskəakade:mi]

De Ried fan de Fryske Beweging

[dəri.əfəndəfriskəbəve:ɡɪŋ]

Kneppeľfreed [knɛpəľfre:t]

Grote Pier

Liever dood dan slaaf

woordenboek

JongFriese Gemeenschap

Fryske Akademy

Raad van de Friese Beweging

Knuppelvrijdag

Een toptien van vertaalde werken uit het Fries in het Nederlands

De fûke (1966) is de klassieker van volksschrijver Rink van der Velde. Een sober verhaal over een visser die in de tweede wereldoorlog de bezetters informatie weigert te geven, ook als het schijnbaar geen zin meer heeft; en zo een 'held zonder hoop en glorie' wordt. In 2000 verfilmd door Steven de Jong. Ook in de oorlog speelt *Tin iis* (1981) van Tiny Mulder, waarin de lotgevallen van een gezin worden verteld gezien door de ogen van een tienermeisje dat zelf langzamerhand bij het verzet betrokken raakt. Subtiel en met gevoel voor de absurde kanten van het leven is *Frijende kikkerts* (1985) door Hylkje Goinga, het verhaal van Martha die zich door strijd en therapie losmaakt van haar egocentische en bedriegerige echtgenoot. *Op redens oer* (1984) door Hylke Speerstra geeft vlot geschreven schaatsverhalen over Friezen zoals Hollanders ze graag zien: stoer en vol smakelijk opgediste sterke verhalen die toch misschien wel waar zijn? Volstrekt tegenovergesteld is *Piksjitten op snyp* (2001) door Josse de Haan, een rauw en grotesk boek over de wrede jeugdijaren in een dorp vlak na de oorlog, waar het iets minder zachtzinnig toeging dan in Jorwerd toen God daaruit verdween. Anti-idyllisch is ook *Nei de klap* (2001) van Tr. Riemersma, het meeslepemde maar beklemmende verhaal over een groep kinderen die na de "grote klap" rondzwerft in Frankrijk. Vermakelijk en met een Havank-achtige humor is de misdadroman *Moard yn it Provinsjehûs* (1999) van Frans en Tineke Steenmeijer. Uit het genre van de jeugdboeken kunnen genoemd en geroemd worden *Swart op wyt* (1985) door Akky van der Veer, dat in de vorm van een dagboek van een zestienjarig meisje verslag doet van de zoektocht naar zichzelf, met een lichte en relativerende toets, en *Wolken fan wol* (2000) van Lida Dijkstra, dat op een kunstige en taalvirtuoze manier een navertelling geeft van zes klassieke metamorfose-verhalen van Ovidius. Wie tot slot een volledig overzicht wil van Fries proza door de eeuwen heen kan terecht bij de kloeke proza-bloemlezing *Fries stamboek* (2000), samengesteld door Alpita de Jong.

Fries is een taal

Het Fries is een taal. Het voldoet aan een aantal belangrijke criteria:

- politieke erkenning
- een taalhistorische ontwikkeling
- een rijke woordenschat die aanzienlijk afwijkt van het Nederlands
- eigen combinaties van klinkers en medeklinkers
- eigen regels voor woordvorming
- een gestandaardiseerde spelling en grammatica
- gesproken, gezongen en geschreven
- gebruikt in de privé-sfeer, in de cultuur en in het officiële openbare leven
- de taal heeft status.

Daarin verschilt het Fries van een dialect. Dialecten zijn regionale varianten van een taal. Het Fries heeft haar eigen varianten: Kleifries, Woudfries en Zuidwesthoeks.

Taalkartje uit Nij yn Fryslân.

20 Verwantschap met andere talen

Het Fries behoort tot de Germaanse talen, net als het Nederlands, het Engels en het Duits. Maar het staat als kusttaal dichterbij het Engels; het Nederlands staat dichterbij het Duits.

Fries	Engels	Duits	Nederlands
ús [üs]	us/our	uns	ons
tsiis [tsi:s]	cheese	Käse	kaas
boek [buk]	book	Buch	boek
skiep [skiep]	sheep	Schafe	schapen
jier [(j)i.əf]	year	Jahr	jaar
twa [tva:]	two	zwei	twee

Het Fries klinkt niet overal in Fryslân hetzelfde, maar dat betekent niet dat de mensen elkaar niet kunnen verstaan.

Verschillen in uitspraak

Nederlands	Kleifries	Zuidwesthoeks	Woudfries
zondag	snein	snain	sneen
zaterdag	sneon	sneon	saterdy
school	skoalle	skölle	skoalle
oog	each	each	êch
duim	tomme	tomme	túme

Stadsfries

In Leeuwarden, Dokkum, Bolsward, Sneek, Stavoren, Harlingen en Franeker wordt behalve Fries ook Stadsfries gesproken: een mengtaal van vooral Nederlandse woorden met Friese klanken. Voor enkeltalige Nederlanders is het vrij gemakkelijk te verstaan. Het Stadsfries is in de 16e eeuw ontstaan als gevolg van handelscontacten. De stad Hindeloopen heeft een eigen dialect van het Fries.

Stellingwarfs

Het Stellingwarfs is geen dialect. Naast het Fries en het Nederlands is het de derde taal van Fryslân. Het wordt gesproken in een klein gebied: de gemeenten Oost- en West-Stellingwerf. De historische wortels van de Stellingwerven verschillen van de rest van de provincie. Met de verovering van Fryslân in 1498 door Albrecht van Saksen werd ook dit gebied bezet. Het huidige Stellingwarfs heeft dan ook meer verwantschap met het Drents, Gronings en Platduits dan met het Fries.

De Stellingwerven vormen een klein taalgebied. Ongeveer eenderde van de inwoners heeft het Stellingwarfs, eenderde heeft het Fries en eenderde heeft het Nederlands als moedertaal. Net als het Fries heeft het Stellingwarfs een eigen woordenboek (sinds 1994).

Bildts

Het Bildt is een poldergebied uit de 16e eeuw ten noordwesten van Leeuwarden. De taal van de Noord- en Zuid-Hollandse boeren die het Bildt inpolderden, vermengde zich met het Fries van de landarbeiders. Zo ontstond een nieuwe mengtaal: het Bildts.

De waddendialecten

Op de waddeneilanden spreekt men varianten van zowel het Fries als van het Nederlands. Schiermonnikoog en Terschelling hebben net als het oude havenstadje Hindelopen een eigen van het Fries afwijkend dialect ontwikkeld. Op Terschelling worden zelfs twee varianten gesproken: het Westers en het Aasters. Ameland kent een variant op het Nederlands en er wordt net als op Vlieland vrijwel geen Fries gesproken.

Hoeder van het Fries

22

Sinds binnen Europa de grenzen zijn weggefallen lijkt het land waar je vandaan komt minder belangrijk. Mensen focussen in de eerste plaats op hun eigen streek en daardoor is er meer aandacht voor talen in de regio's. Het Fries heeft status, ook binnen Europa.

Het Fries is niet alleen meer de taal van het hart, maar ook de taal van het officiële openbare leven. En dat heeft z'n effect op de mensen. Fries wordt steeds meer de taal van hogere cultuur-uitingen zoals literatuur en theater en dat geeft een gevoel van trots.

Keren en stimuleren

Zonder actief taalbeleid zou het Fries in een neerwaartse spiraal terechtkomen, alle trots en status ten spijt. Het voortbestaan wordt bedreigd - nog steeds. Het Fries heeft het - net als andere regionale talen - moeilijk omdat eerdere grenzen zijn weggefallen en de mobiliteit enorm is toegenomen. Was Fryslân tot in de tweede helft van de 20e eeuw een voornamelijk agrarische provincie, nu is de dienstverlenende sector de grootste werkgever. Mensen komen naar Fryslân om te werken, anderen verlaten de provincie omdat ze elders een opleiding volgen of een baan hebben gevonden. Vroeger organiseerde men zich op provinciale schaal, tegenwoordig reiken organisaties over de provinciegrenzen heen.

Vroeger trouwde men vaak dichtbij huis, tegenwoordig komen huwelijkspartners overal vandaan. Daardoor zijn veel huwelijken gemengdtalig. Het is bekend dat in dit soort "gemengde" huwelijken het Nederlands meestal de voertaal is.

Van alle inwoners van Fryslân van 12 jaar en ouder kan:

	1994	1980	1967
Fries verstaan	94%	94%	97%
Fries spreken	74%	73%	85%
Fries lezen	64%	65%	69%
Fries schrijven	17%	11%	11%

Gegevens: Taal yn Fryslân 1995 (Fryske Akademy)

De provincie Fryslân stimuleert instanties, organisaties, bedrijven en personen om de positie van de Friese taal te versterken. Om de zoveel jaar wordt bepaald wat de speerpunten voor de komende periode zullen zijn. De provincie zorgt voor de faciliteiten, coördineert, moedigt initiatieven aan en vervult zelf een voorbeeldfunctie. Er zijn subsidies voor tal van ontwikkelingen en projecten.

Tsjêbbe Hettinga (1949) is een van de bekendste Friese dichters. Zijn unieke performance en de buitengewoon hoge kwaliteit van zijn werk zijn daar uiteraard debet aan. Hettinga brak internationaal door tijdens zijn optreden op de Frankfurter Buchmesse in 1993. Daarna volgden vele optredens op poëziefestivals in o.a. Rotterdam, Brussel, Swansea en Barcelona. Van Hettinga zijn diverse dichtbundels verschenen, waaronder in 1995 *Vreemde kusten/Frjemde kusten*. Deze bundel werd in 1999 ook in het Engels vertaald. In 2001 werd hem de prijs voor Friese literatuur, de Gysbert Japicxprijs, toegekend.

Er zijn verschillende provinciale prijzen, genoemd naar bekende Friezen die op het betreffende terrein naam hebben gemaakt:

Gysbert Japicxprijs: voor het beste literaire werk in het Fries in alle genres

Fedde Schurerprijs: voor het beste literaire debuut

Dr. Obe Postmaprijs: voor de beste literaire vertaling

Simke Kloostermanprijs: voor het beste Friese kinderboek

Dr. Joast Halbertsmaprijs: voor een bijzondere wetenschappelijke prestatie op het gebied van de Friese taal en cultuur

Pyt van der Zeeprijs: voor de beste Friese amateurtoneelvoorstelling

Vredeman de Vriesprijs: voor het beste ontwerp in Fryslân op het gebied van architectuur en vormgeving

Bernlefprijs: voor het beste Friese lied

Veel projecten worden provinciaal, nationaal of Europees gesteund. Bijvoorbeeld om lesmethodes voor de Friese taal te ontwikkelen, voor podiumkunsten, voor de Friese pagina's (F-side) in de dagbladen en Friese televisie- en radio-uitzendingen. De mogelijkheden worden volop benut. Er zijn verder tal van provinciale prijzen in de literair- culturele sfeer.

Fries bij de overheid

25

Het spreken en schrijven van het Fries is een wettelijk recht en iedereen kan er van gebruik maken. Steeds meer Friezen zien het als een vanzelfsprekendheid. Immers, door zoveel mogelijk Fries te spreken kan de taal zich verder ontwikkelen. De provincie Fryslân juicht het toe dat er Fries gesproken wordt. En dat kan al snel, want ruim negentig procent van de inwoners verstaat het. In Fryslân heeft iedereen de kans om zich in de eigen taal verstaanbaar te maken. Het kunnen verstaan van de ander vraagt soms om wat aanpassingsvermogen. Tweetalige gesprekken en vergaderingen komen regelmatig voor. Zeker als de emoties loskomen: gevoelens kun je pas echt goed uiten in de taal waarmee je bent grootgebracht.

Tussen overheid en burger

Vragen, klagen en zaken meedelen... Burgers die de overheid iets te melden hebben, kunnen dat doen in het Fries. Omgekeerd hebben de gemeenten en provincie het recht om de burgers in het Fries aan te spreken. Tweetalige vergaderingen van de gemeenten en de provincie zijn eerder regel dan uitzondering. Wat in het Fries gezegd wordt, wordt ook in het Fries genotuleerd. Provinciale ambtenaren en vaak ook ambtenaren van gemeenten die het Fries niet machtig zijn, gaan al dan niet verplicht op cursus zodat zij de Friessprekende burgers in ieder geval kunnen verstaan.

Natuurlijk wordt er rekening gehouden met mensen die het Fries niet machtig zijn. Maar van hen wordt wèl verwacht dat zij zich de taal snel eigen maken, en in ieder geval verstaan.

Officiële documenten

Officiële schriftelijke bepalingen, zoals verordeningen, beleidsvoorschriften, notariële akten en gerechtelijke uitspraken mogen in het Fries. In de wet is vastgelegd dat stukken zo nodig vertaald moeten worden voor belanghebbenden.

Plaatsnamen

Veel plaatsnamen zijn in de loop der tijd “vernederlandst”. Gemeenten kunnen kiezen voor officiële Friese naamsaanduidingen. Een aantal heeft dat gedaan: Boarnsterhim, Gaasterlân-Sleat, Littenseradiel,

De gemeente Ferwerderadiel koos voor officiële Friese plaatsnaamsaanduidingen.

Ferwerderadiel en Tytjerksteradiel. Zo maakte het Nederlandse Roordahuizum op de officiële plaatsnaamborden en wegwijzers plaats voor het Friese Reduzum, Grouw is nu Grou en Oosterend is Easterein. De provincie veranderde in 1997 haar naam officieel van Friesland in Fryslân. Een aantal gemeenten hebben officieel Friestalige straatnamen. Met als gevolg dat ook de routeplanners en wegenkaarten langzaamerhand Frieser worden.

Achternamen

Net als de plaatsnamen zijn ook veel achternamen vernederlandst. Families die hun naam ooit schreven als Dykstra werden in de burgerlijke stand opgenomen als Dijkstra. Het is mogelijk om deze achternamen weer officieel in het Fries te veranderen.

Trouwen

Wie in Fryslân trouwt voor de burgerlijke stand, kan dat doen in het Fries en in het Nederlands. De trouwakte wordt dubbeltalig, zowel in het Fries als in het Nederlands opgesteld. Je kunt vragen om een Friestalige trouwambtenaar en er is een Friestalig trouwboekje beschikbaar.

Bij de notaris

Alle notariële akten kunnen in het Fries worden opgesteld. Zoals bij testamenten, hypotheeken, echtscheidingen, onder curatelestellingen en dergelijke. Er is een Fries juridisch woordenboek beschikbaar.

Bij de rechter

Verdachten en getuigen hebben het recht om Fries te spreken tijdens zittingen van de rechtbank in Fryslân. Maar ook voor de familierechter, civiele rechter, de kantonrechter en de bestuursrechter kan het Fries een rol spelen. De rechter bepaalt of een tolk nodig is.

Als het gaat om strafzittingen buiten Fryslân mag men Fries spreken, maar alleen als een verdachte of getuige aannemelijk kan maken dat hij zich onvoldoende in het Nederlands kan uitdrukken.

Fries op school

28

Ieder kind heeft recht op onderwijs in de moedertaal. Zo staat het in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens van de Verenigde Naties. Moedertaalonderwijs is van belang voor de ontplooiing van het kind. Je leert namelijk gemakkelijker en sneller lezen en schrijven in de taal waarmee je opgroeit. Bovendien heeft het onderwijs in het Fries ook een algemeen vormende waarde. Friestaligen kunnen hun mogelijkheden in het Fries uitbreiden; niet-Friestaligen kunnen zich oriënteren op de tweetalige samenleving en de Friese cultuur. Het Fries hoort er dan ook gewoon bij, voor alle kinderen en jongeren in Fryslân. Van de peuterspeelzaal tot en met de middelbare school en het beroepsonderwijs.

Voordelen

Doordat het Fries een vaste plaats heeft in het onderwijs van 6 t/m 20-jarigen kan het kind zich goed voorbereiden op het leven in een tweetalige samenleving. De positie op de Friese arbeidsmarkt is gewoon sterker met Fries in je bagage, vooral in sociale en commerciële beroepen. Ook tijdens het sporten en in het verenigingsleven is het handig als je Fries beheerst. Tenslotte is gedegen onderwijs in het Fries belangrijk voor het voortbestaan van de taal.

Het jonge kind

In veel gevallen begint de voorbereiding op een tweetalige samenleving al voor de basisschool. Op veel peuterspeelzalen en kinderdagverblijven wordt naast het Nederlands Fries gesproken. Ook is er een aantal bewust Friestalige instellingen.

Basisonderwijs

Alle kinderen die in Fryslân de basisschool of het speciaal onderwijs bezoeken leren Nederlands en Fries, ook kinderen die niet in Fryslân geboren zijn of thuis een andere taal spreken. Provincie en Rijk stimuleren de Friese basisscholen om op het terrein van Fries, Nederlands (en Engels) te komen tot een integraal taalbeleid. In dat licht zijn er nieuwe kerndoelen voor deze talen geformuleerd. In het taalbeleid geven de scholen aan wat de taalsituatie van de leerlingen is en hoe ver men met de leerlingen wil komen in het bereiken van de nieuwe kerndoelen. Verder is er aandacht voor de wijze waarop de school naast het Fries als

vak ook aandacht besteedt aan Fries als voertaal en instructietaal en wat men doet op het terrein van de professionaliteit van de leraren. Bij het formuleren en implementeren van dit integrale taalbeleid speelt de taalcoördinator een belangrijke rol. De provincie Fryslân subsidieert de opleiding tot taalcoördinator.

Tomke is de naam van een langlopend taalbevorderingsproject voor kinderen van nul tot vier jaar. Taal is een wezenlijk verbindend element en daarom is het project provinciebreed opgezet om op aantrekkelijke manier bij ouders, leidsters en kinderen aandacht te vragen voor het gebruik van de tweede rijkstaal, het Fries. Bij het project horen (voor)leesboekjes voor thuis en tv- uitzendingen met avonturen van het kleine manneke Tomke, zijn hondje Romke en Kornelia de boekenkangoeroe. Voor de leidsters zijn er informatieavonden, workshops en begeleidend materiaal. In de speciale peutermaand besteden de Friese bibliotheken aandacht aan het project. Via info in de kraampakketten worden Friese ouders van het project op de hoogte gebracht. Inmiddels is er in Fryslân bijna geen peuter meer te vinden die Tomke niet kent!

Ten behoeve van Fries als vak wordt er in opdracht van de provincie een nieuw onderwijspakket ontwikkeld.

Door ook gebruik te maken van tijdschriften en educatieve programma's van Omrop Fryslân kan het Fries in het basisonderwijs en de eerste fase van het voortgezet onderwijs functioneren als instructietaal en voertaal.

Op zeven Friese basisscholen draait het project "de drietalige basisschool". In de groepen drie tot en met zes wordt de helft van het onderwijs in het Fries en de helft in het Nederlands verzorgd. In de bovenbouw wordt het Engels als instructietaal toegevoegd. De verdeling is dan: Fries 40 %, Nederlands 40 % en Engels 20 %. Uit het experiment blijkt dat jonge leerlingen goed in staat zijn om gelijktijdig meerdere talen te leren.

De Tsjelke in Holwerd is één van de zeven Friese basisscholen waar het project 'de drietalige basisschool' draait.

Middelbare school

In de bovenbouw van VMBO, HAVO en VWO is het Fries een keuzevak voor het eindexamen. De tientallen leerlingen die jaarlijks Fries in hun vakkenpakket kiezen, vormen het toekomstige culturele kader dat het Fries mondeling en schriftelijk op een goed niveau toe kan passen.

Eind 2003 startte op internet het digitale vaklokaal Frysk voor de basisvorming en de tweede fase. Leerlingen kunnen zelf met zaken als spelling, “taaleigen” en woordenschat aan de slag. Er is ook uitgebreid aandacht voor literatuur. Zie: www.digischool.nl/fry.

Beroepsopleidingen

Het Fries als verplicht vak vereist docenten die in het Fries les kunnen geven. De docentenopleidingen voor het basisonderwijs in Fryslân besteden dan ook aandacht aan het Fries. De studenten kunnen een speciale bevoegdheid Fries halen, noodzakelijk voor het basisonderwijs.

De Noordelijke Hogeschool Leeuwarden verzorgt ook de opleiding tot leraar Fries in het voortgezet onderwijs. De Rijksuniversiteit Groningen heeft een opleiding tot eerstegraads docent en een postdoctorale opleiding.

Universiteiten

Wie Fries wil studeren kan terecht bij de universiteiten van Groningen, Amsterdam en Leiden.

Fries op het werk

32

Op veel werkplekken klinkt zowel Fries als Nederlands. Beide talen functioneren naast elkaar. Zonder problemen. Vaak is het handig om voor het Fries te kiezen. Immers, voor een goed contact met een ander is het niet meer dan logisch om open te staan voor diens moedertaal. Friezen stellen het op prijs dat er moeite gedaan wordt om hen in hun eigen taal aan te spreken, net als eentalige Nederlanders het leuk vinden als buitenlanders hun best doen Nederlands te spreken. Goede verkopers tasten even af welke taal hun klant het liefst spreekt en prijzen vervolgens enthousiast en overtuigend hun waren aan in diens moedertaal. De klant voelt zich op zijn gemak en hoeft niet naar woorden te zoeken bij het stellen van kritische vragen.

Van der Meer Wonen is een sterk groeiend bedrijf dat zich richt op het aanbieden van wonen, alpen en keukens. Alz versterking van ons team zijn wij per direct op zoek naar een enthousiaste:

Administratief medewerker m/v

Voor de maandagmiddag, dinsdag t/m donderdag van 9.30 – 18.00 uur
Incidenteel zal er op zaterdag worden gewerkt.

Functie-eisen:

- minimaal MBO-diploma administratieve/secretariale richting;
- goede beheersing Fries en Duits taal;
- goede communicatieve vaardigheden;
- stressbestendig.

Wij bieden:

- werken in een prettig team;
- goede arbeidsvoorwaarden.

Interesse?
Schrijf dan binnen 10 dagen een sollicitatiebrief voorzien van
o.v. en pasfoto naar: Van der Meer Wonen
Afd. personeelszaken

VAN DER MEER
W O N E N

Smeidstraat 12, SNEEK
Bedrijfsparc 'De Hemmer'   Tel. 0515-423025   Donderdag koopavond.

Wie bij de overheid en in het onderwijs werkt kan eigenlijk niet zonder goede mondelinge en schriftelijke vaardigheden wat de Friese taal betreft. Ook in de personeelsadvertenties van het bedrijfsleven wordt regelmatig naar kennis van het Fries gevraagd.

In de zorgsector wordt de Friese taal steeds meer gezien als onderdeel van het professioneel omgaan met patiënten en cliënten. Kwetsbare mensen hebben er veel baat bij in de eigen taal benaderd te worden. De patiënt of cliënt centraal, is al jaren het devies en daar hoort een benadering in de eigen taal nadrukkelijk bij. Zo is taal een kwaliteitsaspect van de zorg geworden. Verzorgenden, artsen, maatschappelijk werkers en verpleegkundigen gaan op Friese les, als zij de taal niet machtig zijn. Zo kunnen zij ouderen, die moeite hebben met het Nederlands, gewoon in het Fries uitleg geven. En kinderen - angstig voor een medische ingreep - in de vertrouwde taal geruststellen. Er zijn dan ook speciale zorgprojecten waar het Fries een belangrijke rol in speelt. Friestalige afasiepatiënten (mensen die door medische oorzaken niet meer of nauwelijks kunnen spreken) bijvoorbeeld kunnen tijdens hun revalidatie logopedie krijgen in het Fries. Er zijn Friese oefenmethodes en er is test- en oefenmateriaal.

Taal is een kwaliteitsaspect van de zorg geworden. Verzorgenden, artsen, maatschappelijk werkers en verpleegkundigen gaan op Friese les, als zij de taal niet machtig zijn. Zo kunnen zij ouderen, die moeite hebben met het Nederlands, gewoon in het Fries uitleg geven. En kinderen - angstig voor een medische ingreep - in de eigen vertrouwde taal geruststellen.

Fries in de media

34

Het Fries kom je in de media overal tegen. Wie afstemt op de regionale radio zender hoort het direct: dit is Omrop Fryslân. Vrijwel alle uitzendingen zijn in het Fries. Zo is er bijvoorbeeld Friestalige schoolradio en -televisie. Omrop Fryslân trekt erg veel kijkers en luisteraars. Daarnaast hebben een tal gemeenten hun lokale omroep - vaak in het Fries.

Met een dagbereik van 150.000 luisteraars en 93.000 kijkers, is Omrop Fryslân een populaire omroep die niet meer weg te denken valt in de Friese media. De omroep hanteert Fries als voertaal en is in de praktijk vaak tweetalig. Mensen die voor radio en tv geïnterviewd worden kunnen uiteraard ook in het Nederlands antwoorden.

Als het even kan spreken de medewerkers van de omroep wel Fries. Dat brengt de informatie dicht bij het publiek en geeft de omroep zijn speciale karakter. Omrop Fryslân is namelijk het enige station waar het nieuws in de eigen taal beluisterd kan worden. Daarmee is de omroep tevens een van de belangrijkste dragers van de Friese taal en cultuur. De omroep heeft een jaaromzet van 12 miljoen, de inkomsten uit reclame bedragen 1,5 miljoen (2004). www.omropfryslan.nl verzorgt zeven dagen per week nieuws en achtergrondinformatie in het Fries.

De kranten in Fryslân dragen een duidelijk Fries stempel. Zowel de dagbladen als de huis-aan-huisbladen. Er zijn Friese rubrieken, Friese ingezonden stukken, Friese columns en in de Nederlandstalige artikelen worden mensen vaak in het Fries geciteerd.

Verder zijn er Friese tijdschriften voor verschillende doelgroepen.

Nieuwe media bieden nieuwe kansen. Door internet worden de Friese taal en cultuur ook buiten Fryslân levend gehouden. Friezen van de Verenigde Staten tot Kuala Lumpur kunnen via internet eenvoudig en goedkoop hun Friese identiteit beleven. Er zijn Friese zoekmachines op het internet o.a. www.fryskebeweging.nl/frysyk, www.fryhoo.nl en www.frysk.cjb.net. De website van Tresoar (www.tresoar.nl) trekt enorm veel bezoekers uit binnen- en buitenland die meer willen weten over de wortels van hun Friese voorvaars. Hetzelfde geldt voor de websites van Omrop Fryslân (www.omropfryslan.nl) en de beide dagbladen: de Leeuwarder Courant (www.leeuwardercourant.nl) en het Friesch Dagblad (www.frieschdagblad.nl). De websites fan de Fryske Akademy (www.fryske-akademy.nl) en de Afûk (www.afuk.nl) worden ook veelvuldig geraadpleegd als het gaat om vragen omtrent Friese taal en cultuur.

Fries in de cultuur

36

Cultuur ontstaat door mensen: deelnemers en toeschouwers. Hoe meer mensen er meedoen, des te rijker de cultuur. En dat de Friese cultuur springlevend is, daar is geen twijfel over mogelijk. Er is een bruisend Friestalig cultureel leven van professionals en liefhebbers. Er zijn 175 amateurtoneelverenigingen, 250 muziekkorpsen en 500 koren.

Toneel en cabaret

Fryslân is van oudsher rijk aan toneelgezelschappen. Het meest in het oog springt Tryater, opgericht in 1966, het professionele theatergezelschap dat in de Friese taal speelt. Met een afwisseling van (vertaald) klassiek repertoire en volkstoneel bereikt dit gezelschap een groot publiek: met meer dan 50.000 tot 60.000 toeschouwers per jaar is Tryater één van de best bezochte gezelschappen van Nederland. De bijzondere spektakelstukken op locatie - zoals een voetbalstadion, een paardencentrum en een meer - trokken nationaal en internationaal aandacht.

Fryslân heeft tal van amateur-gezelschappen in de hele provincie, vaak met wortels tot in de 19e eeuw. Vele dorpen - en dat zijn er heel wat - hebben een eigen toneelvereniging. Ook bij andere verenigingen is toneel een onderdeel van de activiteiten. Drankbestrijders en socialisten verkondigden in vroeger dagen hun ideeën door toneelvoorstellingen, sportverenigingen fleurden hun seizoen op met kluchten en blijspelen, en doen dat nog steeds. Ook buiten de provincie zijn er Friestalige toneelverenigingen. Op deze manier houden de "Friezen om utens", de Friezen van buiten de provincie, hun band met Fryslân levend.

Ieder jaar kijken veel Friezen uit naar de zomer: de tijd van het Iepenloftspul. Deze voorstellingen in de open lucht zijn inmiddels landelijk bekend en trekken ook veel toeristen. De wortels van het Iepenloftspul liggen in de notaristuin in Jorwert. Hier startte de traditie in 1953 met een voorstelling in de open lucht als dank aan de bevolking die geld bijeen had gebracht om de ingestorte kerktoren te restaureren. Het dorp Oosterwierum heeft sinds 1989 jaarlijks een Friestalig kinderopenuchtspel. Verder zijn er openluchtspelen in onder andere Wergea, Burgum, Dronryp en in de gemeente Opsterland.

Openluchtspelen trekken in Fryslân jaarlijks vele tienduizenden bezoekers. Afgebeeld is een scène uit Romeo en Julia van het Iepenloftspul Burgum.

Cabaret is een kunstvorm die wat minder wordt beoefend, maar kwaliteit is er wel degelijk. In de vijftiger jaren was Tetman de Vries met zijn gezelschap razend populair. Vandaag de dag maken o.a. Rients Gratama, Leny Dijkstra en Teake van der Meer furore.

Het Friese boek

Fryslân heeft een eigen literaire traditie, met literatuur in ieder genre. Ook zijn er schrijvers van Friese herkomst die het dagelijks leven in Fryslân schitterend beschrijven in het Nederlands, zoals Theun de Vries. Er is een keur aan Friese kinder- en jeugdboeken. Oorspronkelijk in het Fries geschreven of vertaald uit andere talen. Er verschijnen jaarlijks zo'n honderd Friese titels bij een van de vijf Friese uitgeverijen. Ieder jaar kopen ruim 60.000 kopers 90.000 Friese boeken.

Het Friese boek wordt stevig gepromoot, bijvoorbeeld tijdens de jaarlijkse Sutelaksje. Vrijwilligers gaan gedurende anderhalve maand met kruiwagens, gevuld met Friese boeken, langs de deuren om deze te verkopen. De Sutelaksje wordt nauw gevolgd in de media en de betrokkenheid van de Friezen is groot, zo blijkt uit de verkoopcijfers. In deze periode worden allerlei lezingen en literaire avonden georganiseerd. Daarnaast is er een Friese boekenweek. Een auteur wordt uitgenodigd het boekenweekgeschenk te schrijven, uiteraard in het Fries. Verder is er ook jaarlijks een periode met activiteiten rond de eigen Friese kinderboeken. Compleet met een opdracht tot het schrijven van een nieuw Fries kinderboek.

Muziek

Al eeuwenlang wordt er ook gezongen in het Fries. Sinds het eind van de 19e eeuw zijn muziketeksten in de eigen taal populair, sinds het eind van de 20e eeuw ook in de popmuziek. De Friestalige muziek varieert van klassiek, blues en jazz tot en met de jongste muziekstromingen. Vooral Friestalige popsongs staan in de belangstelling, nationaal en internationaal. Bands als De Kast en Twarres scoorden grote hits. Natuurlijk zijn er in Fryslân veel meer musici die Friestalige muziek maken. Zangers als Doede Veeman, Jaap Louwes, Piter Wilkens, Anneke Douma en Gurbe Douwstra zijn erg populair. Ook is er een schat aan Friese kinderliedjes. De popgroep Reboelje maakte diverse Friese muziekspektakels. De Friese zangeres Nynke Laverman maakt momenteel furore met Friese fado's, waaronder enkele op teksten van de dichter Jan Jacob Slauerhoff (1898-1936). Om het Friese lied te stimuleren wordt er ieder jaar het Friese Songfestival 'Liet' gehouden.

Film

De Friese film is populair binnen Fryslân en daarbuiten. Friese films als De Fûke (2000, over een Friese visser in de Tweede Wereldoorlog), De Gouden Swipe (1996) en De Dream (1985, over de zaak Hogerhuis) waren –ondertiteld– te zien op de landelijke tv. De Friese film Nynke uit 2001 (over de vrouw van Pieter Jelles Troelstra) werd in tal van bioscopen in binnen- en buitenland vertoond.

Friese woorden

Iepenloftspul [i.əpənloftspöl]

Wergea [vɛrgl.ə]

Dronryp [dronrip]

Sutelaksje [sütəlaksjə]

In nije dei [ənɛjədəj]

Wêr bisto? [vɛ:(r)blsto:]

De Fûke [dɛfukə]

De Gouden Swipe [dɔgɔ.udənsvipə]

De Dream [dɛdrɪ.əm]

openluchtspel

Wergea

Dronryp

huis-aan-huis boekenverkoop

Een nieuwe dag

Waar ben jij?

De Fuik

De Gouden Zweep

De Droom

Fries in de sport

40

Waar emoties zijn, wordt in Fryslân al snel Fries gesproken. En dat geldt zeker voor de sport. Fryslân kent een aantal typisch Friese sporten: keatsen, fierljeppen, het ringriden met de pikzwarte Friese paarden en het skûtsjesilen met commentaar in het Fries op Omrop Fryslân als onmisbaar element. Of aaisykjen ook tot de officiële sporten behoort, is de vraag. Maar je kunt er niet omheen dat het vinden van het eerste kievitsei net zo kenmerkend voor Fryslân is. En waar kun je een populaire nationale sport als schaatsen beter beoefenen dan in Fryslân met haar wereldberoemde Elfstedentocht?

Friese woorden

Keatse [kI.ətsə]

Fierljeppen [fi.ərljɛpə]

Aaisykje [aɪsɪkjə]

kaatsen

polsstokverspringen

kievitseieren zoeken

Bij hun bezoek aan Fryslân in 2001 namen kroonprins Willem-Alexander en prinses Máxima ook een kijkje bij het Elfstedenmonument tussen Lekkum en Gytsjerk aan de Elfstedenroute. Willem-Alexanders foto prijkt ook op de brug, als 18-jarige reed hij onder de naam W.A. van Buuren de tocht der tochten. De kunstenaars Bas Lugthart en Maree Blok nodigden iedereen, die ooit de beroemde tocht gereden had, uit om een pasfoto van zichzelf op de sturen. Van de foto's werden tegeltjes gemaakt die de beide kunstenaars vervolgens verwerkten tot een grote afbeelding van een schaatser op de brug.

Fries en de wetenschap

41

De Friese taal en cultuur wordt wetenschappelijk bestudeerd. Daarvoor zijn er verschillende instituten.

Fryske Akademy

Sinds 1938 heeft Fryslân een eigen wetenschappelijk instituut: de Fryske Akademy in Leeuwarden. De Akademy doet wetenschappelijk onderzoek en verzorgt via de verschillende universiteiten ook wetenschappelijk onderwijs.

Het wetenschappelijk onderzoek naar de Friese taal en cultuur is niet alleen belangrijk voor de stand van de wetenschappelijke kennis, maar ook voor de Friese identiteit, de Friese cultuurgemeenschap en de status van het Fries. Aan de Fryske Akademy worden de Friese taal en letterkunde, de geschiedenis van Fryslân en de sociaal-culturele ontwikkelingen in de provincie bestudeerd. Er werken onder andere taal- en letterkundigen en sociale wetenschappers.

In vrijwel ieder onderzoek worden verbanden gelegd en vergelijkingen getrokken met bijvoorbeeld Nederland of andere Europese minderheden. Daaruit blijkt duidelijk dat de Friese taal en cultuur, hoe uniek ook, zich niet op een eiland bevindt.

De Fryske Akademy is verantwoordelijk voor de samenstelling en publicatie van het Wordenboek van de Friese Taal.

Tresoar

In Tresoar wordt het Friese culturele erfgoed bewaard, aan het publiek getoond en zo mogelijk uitgeleend. Tresoar is ontstaan uit een fusie tussen de Provinciale Bibliotheek, het Ryksargyf en het Frysk Letterkundich Museum en Dokumintaasjesintrum. Hier worden allerlei zaken verzameld die voor Fryslân van belang zijn. Van literair-historisch achtergrondmateriaal over NieuwFriese schrijvers en historisch beeldmateriaal over Fryslân tot en met oude oorkonden en boeken die in of over Fryslân zijn verschenen. Verder zijn er tal van databases en archieven waar liefhebbers en professionals gebruik van kunnen maken. Bijvoorbeeld voor genealogisch of historisch onderzoek.

Tresoar is een uniek instituut: een archief, bibliotheek en museum in één gebouw, met een grote collectie op het gebied van Friese geschiedenis, taal- en letterkunde. Publieksvoorlichting, onder andere op scholen (zie foto), wordt door educatieve medewerkers verzorgd. Tresoar heeft ruim 600.000 boeken in haar catalogus en zo'n 250.000 archiefbeschrijvingen. Daarnaast zijn er 200.000 prenten, kaarten en foto's en beslaat de museale collectie 2.000 objecten. Alles bij elkaar staat er zo'n 25 kilometer materiaal op de planken en in de kasten. Het oudste stuk dateert uit 836 zodat Tresoar bijna twaalf eeuwen aan informatie beslaat. De collectie is op een speciale studiezaal te raadplegen maar ook via de website: www.tresoar.nl. Deze website trekt ook enorm veel bezoekers uit binnen- en buitenland die meer willen weten over hun Friese voorouder omdat Tresoar ook over een goed ontsloten archief van huwelijks- en geboorteakten beschikt.

Fries over de grens

43

Niet alleen in Fryslân wordt Fries gesproken. Ook in gebieden in het Duitse deelstaten Sleeswijk-Holstein en in Neder-Saksen spreekt men Fries. In landen waar in de jaren vijftig veel Friese emigranten heen trokken, zoals de Verenigde Staten, Australië en Canada wordt in huise-lijke kring en bij speciale Friese clubs ook Fries gesproken.

In Duitsland

Van de 6e tot de 8e eeuw maakten Sleeswijk-Holstein en Nieder-Sachsen deel uit van het Friese rijk langs de Noordzeekust, dat zich uitstreckte van Zeeuws-Vlaanderen tot Denemarken. Net als het Fries in Fryslân stamt het Duitse Fries af van het Oudfries. Na het uiteenvallen van het Friese rijk verdwenen de contacten over en weer. Het Fries in Fryslân en in Duitsland ontwikkelden zich gescheiden. Het Duitse Fries is in de loop der eeuwen sterk beïnvloed door het Duits en het Platduits.

Nordfriesisch

In de deelstaat Sleeswijk-Holstein wordt Fries gesproken in het gebied dat Nord-Friesland heet. Het Fries wordt hier Nordfriesisch genoemd en bestaat uit vele dialecten die sterk van elkaar verschillen. Soms zijn de verschillen zo groot dat men elkaar slechts met moeite kan verstaan. In grote lijnen vallen zij uiteen in het “eiland-Nordfriesisch” en het Nordfriesisch van het vasteland. In totaal spreken slechts 10.000 mensen een vorm van het Nordfries. Het Nordfriesisch is in het kustgebied het instrument van de plaatselijke bevolking om haar eigen identiteit te behouden tussen de duizenden toeristen.

Nord-Fries

*Ströntistel is min bloom
Ströntistel neem's uk mi
Jü gröört üp dünemsön
Ik üp des leewents-strön
En proter haa wat biid!*

Fries

*Strântiksel is myn blom
Strântiksel neame se ek my
Hy groeit op it dunesân
Ik op myn libbensstrân
En stikels ha wy beide!*

Nederlânsk

*Stranddistel is mijn bloem
Stranddistel noemen ze ook mij
Hij groeit op het duinezand
Ik op mijn levensstrand
En stekels hebben wij beiden!*

Gedicht van Jens E. Mungard (1885-1940)

44 Saterfries

Het huidige Saterland ligt nog geen vijftig kilometer over de Nederlandse grens. Het is een gebied van drie dorpen, het laatste overgebleven stukje van het vroeger zeer uitgestrekte Ostfriesse taalgebied. Saterland lag zeer geïsoleerd, omsloten door vrijwel ondoordringbaar hoogveen. Tijdens de Franse bezetting kwam er een weg naar het zuiden, waardoor het land niet langer van de buitenwereld afgesneden was. Aan het begin van de twintigste eeuw kwamen veenarbeiders uit andere streken kwamen naar Saterland om het hoogveen af te graven. Zo kwamen de Saterlanders steeds meer in contact met andere talen. Toch bleef tot ongeveer 1950 het Saterfries de omgangstaal. Niettemin begonnen steeds meer Saterlandse ouders hun kinderen op te voeden met de Duitse taal. Het Saterfries wordt nog gesproken door zo'n 2.250 mensen, met name ouderen.

In de zomer van het jaar 2000 werd er in Fryslân een enorme Friezenreünie georganiseerd. Tienduizenden Friezen vanuit alle continenten keerden terug naar hun vaderland, niet in de laatste plaats om ook hun moedertaal weer eens te horen. In heel Fryslân werden activiteiten georganiseerd, van dorpsreünie tot Slachtemarathon, van fototentoonstelling tot muziek- en dansspektakel. Een van de indrukwekkendste producties was de opera Orfeo Aqua, uitgevoerd op en in het water van de Bombrekken tussen Oudega (W) en Workum.

Van Siberië tot Mexico

Door emigratie naar verre oorden wordt tot in verre hoeken van de wereld Fries gesproken, of talen en dialecten die daaraan verwant zijn. Bekende emigranten zijn de eerste Mennonieten. Zij vertrokken rond 1530 vanuit het Nederlands-Duitse grensgebied naar Pruisen en namen hun Nederfrankische, Nedersaksische en Friese dialecten mee. Door de contacten met de Pruisische bevolking ontstond een mengdialect: het Plautdietsch.

Aan het eind van de achttiende eeuw vestigden vele Mennonieten zich op uitnodiging van Katharina de Grote in het zuiden van Rusland. Rond 1870 vertrokken velen van hen naar Canada, toen hun oorspronkelijke privileges werden aangetast. Hetzelfde gebeurde na de Russische revolutie van 1917. Vanuit Canada vond later een verdere emigratie naar Mexico plaats. Ook vestigden zich groepen Mennonieten in Paraguay, Uruguay, Argentinië en Brazilië. En met de emigratiestromen verspreidde het Plautdietsch zich over de wereld.

Fragment uit het lied De farjoasnaacht (De voorjaarsnacht), opgetekend in een Siberisch Mennonietendorp:

Plautdietsch	Fries	Nederlânsk
<i>Daun bliide kretjt de aapelbim de tulpe en de fleida.</i>	<i>Doe bloeiden krekt de apelbeam de tulpen en de fljer.</i>	<i>Toen bloeiden net de appelboom de tulpen en de vlierbes</i>
<i>Daun sjtunde aule krusjtjebim en eare wundaboare drim en wite blumetjleida.</i>	<i>Doe stiene alle parrebeammen yn harren wûnderbaarlike dream yn wyt blommekleed.</i>	<i>En alle perenbomen stonden in hun wonderbare droom in wit bloemenkleed.</i>

Canada

In de jaren vijftig emigreerden tal van Friezen naar Australië, Canada en de Verenigde Staten. Sommigen kozen ervoor om Engels te spreken, ook onder elkaar. Anderen koesterden de “memmetaal” als waardevol stukje “thús”. Sommigen keerden terug, met heimwee in het hart. Anderen bleven en werden succesvol. Door de vele communicatiemogelijkheden over grote afstand is hun Fries weliswaar wat “verengelst”, maar toch bij de tijd. Vaak kent de derde generatie geen Fries meer.

Voel je thuis in Fryslân

46

Wie naar een ander deel van het land verhuist, hoopt snel nieuwe vrienden en kennissen te maken. Een goede manier om je snel thuis te voelen in Fryslân is het leren van de Friese taal. Iedereen kan Fries leren. De taal is niet bijzonder moeilijk en de Afûk heeft uitstekende cursussen zowel voor nieuwkomers als voor Friezen die zich in de eigen taal willen verdiepen.

De boekhandel van de Afûk is als enige gespecialiseerd in Friese boeken. Alles wat er op het gebied van het Fries voorhanden is, wordt in de winkel aan de voet van de Oldehove in Leeuwarden verkocht. Daarnaast is de Afûk ook zelf uitgever van Friese boeken, voornamelijk Friese leer-middelen, kinder- en jeugdboeken en literaire werken.

Het Stipepunt Frysk (Steunpunt Fries) geeft informatie en advies over het gebruik van de Friese taal bij overheden, bedrijven, instellingen en aan particulieren. Het Stipepunt verzorgt sinds 1994 ook een volledig Fries-talige pagina (de F-side) in de Leeuwarder Courant en het Friesch Dagblad. Daarnaast verschijnt er sinds 2002 ieder kwartaal een meertalig tijdschrift in de reeks `Fryske Tematydskriften`. De tijdschriften zijn `gratis en fergees` verkrijgbaar bij o.a. de Friese gemeentehuizen en bibliotheken.

Aan de meeste nieuwkomers in Fryslân wordt de raad gegeven om vanaf dag één de radio op Omrop Fryslân af te stemmen en acuut op les te gaan bij de Afûk. En inderdaad: het is een van de snelste en handigste manieren om het Fries snel te kunnen verstaan en na enige tijd ook te kunnen spreken en lezen. Er zijn speciale cursussen voor nieuwkomers, voor gevorderden, voor mensen die zelf les willen geven of zich in de geschiedenis en literatuur willen verdiepen. Daarnaast zijn er bijvoorbeeld ook nog cursussen voor gerechtsdienaren, medisch personeel en ambtenaren.

Belangrijke (internet)adressen:

Provincie Fryslân

Adres: Tweebaksmarkt 52, 8911 KZ Leeuwarden/Ljouwert

Tel.: 058-2925925

Internet: www.fryslan.nl

Fryske Akademy

Adres: Doelestraat 8, 8911 DX Leeuwarden/Ljouwert

Tel.: 058-2131414

Internet: www.fryske-akademy.nl

Tresoar

Adres: Boterhoek 1, 8911 DH Leeuwarden/Ljouwert

Tel.: 058-7890789

Internet: www.tresoar.nl

Afûk

Adres: Bûterhoeke 3, 8911 DH Leeuwarden/Ljouwert

Tel.: 058-2343070

Internet: www.afuk.nl

Omrop Fryslân Radio en TV

Adres: Zuiderkruisweg 2, 8938 AP Leeuwarden/Ljouwert

Tel.: 058-2997799

Internet: www.omropfryslan.nl

Toneelgezelschap Tryater

Adres: Oostersingel 70, 8921 GB Leeuwarden/Ljouwert

Tel.: 058-2882335

Internet: www.tryater.nl

Fries Museum

Adres: Turfmarkt 11, 8911 KS Leeuwarden/Ljouwert

Tel.: 058-2555500

Internet: www.friesmuseum.nl

provinsje Fryslân
province Fryslân

Europees Bureau voor
Taalminoriteiten
Hoofdkantoor

Provincie Fryslân

Sint-Jooststraat 49,
B-1210 Brussel
Tel. : (+32 2) 218.25.90
Fax: (+32 2) 218.19.74
e-mail: ebul@ebul.org
<http://www.ebul.org>

Bezoekadres:

Tweebaksmarkt 52
Leeuwarden/Ljouwert

Postadres:

Postbus 20120
8900 HM Leeuwarden/Ljouwert

Tel.: (00 31) 058 - 292 59 25

Fax: (00 31) 058 - 292 51 24